

О.О. Чувпило, Л.О. Чувпило

ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ СХОДУ В ХАРКІВСЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ: О.П. РОСЛАВСЬКИЙ-ПЕТРОВСЬКИЙ

КОЛИ йдеться про історію українського сходознавства в XIX столітті, зазвичай згадують лише орієталістів-філологів, які володіли східними мовами і присвячували свої праці вивченню давніх текстів. Однак дуже важливим для розвитку знань та уявлень про Схід у тогочасній Україні було також вивчення історії Сходу, особливо стародавнього. У середині XIX ст. завдяки численним археологічним дослідженням на Близькому та Середньому Сході загальна картина історії цього регіону докорінно змінилася. Стало зрозуміло, що старі, засновані переважно на Біблії уявлення про давньосхідні цивілізації зовсім не відповідають дійсності. Наукова громадськість і суспільство в цілому потребували ознайомлення з результатами новітніх досліджень, які мали змінити погляд на весь історичний процес у давнину. Цю потребу в ті часи були у змозі задовольнити лише університетські вчені-історики, які мали доступ до відповідних знань і необхідні навички у дослідженні історії.

Провідною установою викладання й вивчення історії стародавнього Сходу став у ті часи в Україні Харківський університет, а саме кафедра всесвітньої історії. Перший видатний професор цієї кафедри М.М. Лунін ще в 30-ті роки XIX ст. почав знайомити студентів і громадськість із давньосхідною історією на матеріалах новітніх досліджень. Проте по-справжньому значних результатів у вивченні й викладанні цього предмета досяг його спадкоємець на кафедрі – О.П. Рославський-Петровський. Хоча він був першим не лише в Україні, а й в усій Російській імперії, хто професійно викладав історію стародавнього Сходу в університеті, його діяльність ще й досі залишається маловідомою науковій громадськості. У цій статті зроблено спробу заповнити цю прогалину в історії українського сходознавства.

Олександр Петрович Ярославський-Петровський народився 9 квітня 1816 р. у селі

Слабіно Чернігівської губернії в купецькій сім'ї [Историко-филологический... 1908, 268]. Початкову освіту він здобув удома, середню – у Чернігівській гімназії [Барский 1918, 151], після закінчення якої вступив до четвертого класу ліцею князя Безбородька, де отримав основи вищої освіти [Данилевский 1859, 112–113]. Закінчивши цей заклад, у 1834 р. Рославський-Петровський вступає на словесне відділення Харківського університету, де навчається ще два роки, слухаючи «курс спеціальних предметів» [Историко-филологический... 1908, 268–269]. Лекції із загальної історії Рославський-Петровський слухав у 1835–1836 рр. у видатного харківського професора, першого значного фахівця із всесвітньої історії в Україні М.М. Луніна, який справив на нього чималий вплив [Историко-филологический... 1908, 269].

У 1836 р. Рославський-Петровський закінчив навчання зі ступенем кандидата і наступного року був запрошений до університету на кафедру всесвітньої історії викладачем статистики. У 1837 р. виходить перша друкована праця вченого, присвячена розбору твору Ксенофонта про спартанський державний устрій [Рославский-Петровский 1838]. Наступного року він складає магістерський іспит і захищає дисертацію «Про справжнє значення прагматичної історії» [Рославский-Петровский 1839], яка була написана у дусі ідей Гегеля і М.М. Луніна. Після захисту Рославський-Петровський отримує звання ад'юнкта, а у 1841 р. переходить у ранг «виконуючого посаду екстраординарного професора» [Историко-филологический... 1908, 269]. До 1844 р. він викладає виключно статистику, причому досягає в цій галузі значних успіхів. У 1841 р. Рославський-Петровський видав перший в Росії університетський посібник зі статистики [Рославский-Петровский 1841], який був схвалений Міністерством народної освіти і у 1842 р. отримав «найвище

затвердження» як підручник для Харківського округу, а потім – для всієї Російської імперії [РГИА, оп. 50, од. зб. 166, арк. 1–10, од. зб. 941, арк. 1–14].

Новий етап у кар'єрі Рославського-Петровського починається після смерті його вчителя М.М. Луніна у 1844 р. Виявившись єдиним викладачем кафедри загальної історії, Рославський-Петровський змушений був узяти на себе читання лекцій з усіх історичних дисциплін, одночасно продовжуючи викладання статистики. Він успішно впорався з цим завданням і навіть встиг підготувати до 1845 р. дисертацію «Досвід порівняння народонаселення Росії та деяких європейських держав», захист якої приносить ученому ступінь «доктора загальної історії, статистики і політекономії» [Историко-филологический... 1908, 270; Платонов 1846, 45]. Після цього Рославський-Петровський був офіційно затверджений на посаді екстраординарного, а в 1847 р. – ординарного професора кафедри загальної історії [Отчет... 1848, 46; Платонов 1847, 60]. У 1853 р. його обирають деканом історико-філологічного факультету [РГИА, оп. 50, од. зб. 781, арк. 1–19], у 1858 р. – виконуючим обов'язки ректора, а наступного року – ректором університету [РГИА, оп. 147, од. зб. 464, арк. 1–2]. На цій посаді Рославський-Петровський працює до 1862 р., після чого виїжджає на рік за кордон для ознайомлення з новітніми науковими досягненнями та поліпшити здоров'я [РГИА, оп. 147, од. зб. 56, арк. 2]. Невдовзі після повернення у 1865 р. він знову обирається деканом і обіймає цю посаду до 1868 р., коли подає прохання про відставку. Воно, однак, не задовольняється міністерством – його залишили на посаді ще на три роки [РГИА, оп. 120, од. зб. 494, арк. 117]. Після закінчення цього терміну міністерство починає розглядати питання про нове продовження терміну служби Рославському-Петровському, але 25 грудня 1871 р. він помирає [Лавровский 1872, 2–3].

Перед необхідністю виконувати обов'язки викладача загальної історії Рославський-Петровський опинився зовсім несподівано – внаслідок раптової смерті Луніна. Він не мав часу підготувати власний лекційний курс і спочатку змушений був звертатися до чужих посібників. Як свідчать «Огляди викладання предметів у Харківському університеті», у 1844–1847 рр. всі розділи загаль-

ної історії читалися Рославським-Петровським «за системою Геєрена і кращих іноземних авторів» [Обозрение... 1844/45; 1845/46; 1847/48, 10]. Але вже з 1848 р. у викладанні стародавньої історії він повністю переходить до «власних записок» [Обозрение... 1848/49, 11]. У 1850 р. ад'юнктом по кафедрі загальної історії обирають М.Н. Петрова, який починає читати історію середніх віків і нового часу. Рославський-Петровський з того часу і аж до 1858 р. викладає тільки історію стародавнього світу, ґрунтуючись на власних записках [Обозрение... 1850/51, 10; 1851/52, 9; 1853/54, 11; 1855/56, 11; 1856/57, 11; 1857/58, 12]. У 1858/59 р. Рославський-Петровський читає також історію середніх віків у зв'язку з від'їздом Петрова за кордон, а у 1859–1863 рр. – через виконання обов'язків ректора і власний від'їзд за кордон звільняється від читання всіх лекцій. Відновлює викладання учених в 1864 р. читанням курсу стародавньої історії [Обозрение... 1864/65, 8]. Наступного року він розділив свій курс на дві частини – «Загальний вступ до історії та історія стародавнього Сходу», які читалися на першому курсі по дві години на тиждень, і «Продовження історії головних народів стародавнього світу та їхніх цивілізацій», що викладалися на другому та третьому курсах одночасно також по дві години на тиждень [Обозрение... 1865/66, 10]. У 1867–1868 рр. Рославський-Петровський викладав тільки «Вступ до історії та історію стародавнього Сходу» студентам першого курсу по чотири години на тиждень [Обозрение... 1867/68, 10], а в останні три роки роботи він читає ті ж курси, що і в 1865–1866 рр. [Обозрение... 1867/68, 3; 1868/69, 3; 1869/70, 3].

Таким чином, курсу історії стародавнього Сходу Рославський-Петровський відводив провідне місце. У 1864–1870 рр. він викладав цей предмет практично протягом цілого року, чого ніколи не робили професори в жодному з російських університетів. Судячи з публікацій Рославського-Петровського, курс історії стародавнього Сходу складався в цей період із загального вступу і так званих спецкурсів з історії окремих давньосхідних народів. Під терміном «спецкурс» у той час розумівся будь-який курс лекцій, що виходив за рамки традиційної програми [Чесноков 1993, 23–25]. Така

форма проведення занять стала дуже поширеною в російських університетах після статуту 1863 р. [Чесноков 1993, 25–26; Чесноков 1996, 9–10, 19–21]. Проте спецкурс з історії стародавнього Сходу читав у 60-ті рр. XIX ст. у Російській імперії тільки Рославський-Петровський. Примітно, що іншим історичним періодам він спецкурсів ніколи не присвячував, хоча постійно читав також загальний курс античної історії, а іноді й середніх віків.

На відміну від Луніна, лекції якого ще й досі залишаються ненадрукованими [див.: Чувпило 2000, 187–195], Рославському-Петровському ще за життя вдалося видати свої лекційні курси з історії стародавнього Сходу, причому вони склали найважливішу і найбільшу за обсягом частину його друкованої спадщини. Початок цим публікаціям поклала перша частина посібника «Огляд історії стародавнього світу», що вийшла з друку ще в 1851 р., отримавши назву «Історія азіатських і африканських народів» [Рославський-Петровський 1851]. Фактично це був скорочений конспект лекцій Рославського-Петровського з історії стародавнього Сходу, перероблений під структуру підручника і забезпечений масштабними бібліографічними посиланнями. Випуск даного посібника мав на меті переважно навчально-методичні цілі. За словами автора, ця праця «мала полегшити студентам підготовку до іспитів, а також задовольнити інтерес аматорів історії, особливо викладачів гімназій» [Рославський-Петровський 1851а, 6]. Така, на перший погляд, вузька мета в умовах тих років цілком виправдувала себе, оскільки в Росії до цього не було посібників з історії стародавнього світу, а існуючі підручники із загальної історії, як, наприклад, посібник Геєрена або Кайданова, вже безнадійно застаріли. Тому посібник Рославського-Петровського був покликаний заповнити собою відчутну прогалину в російській науково-освітній літературі, і з цієї точки зору його видання було прогресивним явищем як для російської історичної науки, так і для орієнталістики [Бузескул 1929, 90–91; Bongard-Levin, Vigasin 1984, 75].

Посібник відкриває вступна лекція «Про спосіб обробки історії», в якій викладені загальноісторичні переконання автора й основи його методологічної концепції

[Рославський-Петровський 1851а, 7–30]. Тут Рославський-Петровський висловлює тверде переконання в тому, що історик не може оперувати в дослідженні лише голими фактами, а повинен, абстрагуючись від власних уподобань і впливу сучасності, знайти систему, яка б дозволяла об'єднати й пояснити ці факти в рамках єдиного історичного процесу [Рославський-Петровський 1851а, 8–13]. Зробивши короткий огляд історії історичної науки, учений обґрунтовує тезу про те, що створити таку систему дозволяє перш за все філософія історії Гегеля [Рославський-Петровський 1851а, 12–21]. У цій частині викладу особливо сильно позначається вплив на Рославського-Петровського ідей Луніна, і навіть сама його фразеологія наближається інколи до «художньої лексики» його вчителя. Разом з тим, відзначаючи переваги Гегеля, учений різко критикує його послідовників, що абстрагують закони історії до рівня законів природи, і стверджує, що остаточно закономірність історичного процесу не може бути зрозумілою, бо це «перевищить сили людські» [Рославський-Петровський 1851а, 20–21]. У той же час Рославський-Петровський критикує і представників романтичної школи за їхню неухвагу до теорії історичного процесу і робить висновок про необхідність поєднання в історичному дослідженні «філософського елементу з історичним».

У розділі про поділ історії [Рославський-Петровський 1851а, 31–49] Рославський-Петровський висловлює основні постулати гегелівської концепції «звільнення духу», називаючи стародавній Схід епохою «чуттєвості», коли розум людини ще дремає і не знайомий зі «свободою». Разом з тим у цих міркуваннях практично відсутнє принизливе ставлення до давньосхідних цивілізацій, помітне не лише в Гегеля, а й навіть у Луніна. Основою ж поділу історії на «стародавню і нову» Рославський-Петровський вважає народження Христа, що відкрило шлях до «прояснення духу». У такій заяві не слід вбачати данину православній риторичі, бо вона цілком логічно узгоджується з концепцією Гегеля в інтерпретації Рославського-Петровського, для якого «вищий дух» тотожний «божественному началу». Не заперечує учений і правомірність традиційної схеми поділу історії на стародавню, середню й нову. Завданням вченого

при вивченні стародавньої історії автор вважає «відтворення життя дохристиянського людства в систематичному цілому» [Рославський-Петровський 1851а, 52].

Далі вчений дає коротку характеристику народів стародавнього світу згідно з їхнім внеском в історичний процес. Народи при цьому, у дусі ідей Гегеля і Луніна, перераховуються «по висхідній» – від індійців, що «живуть в повній гармонії з природою», до греків і римлян, що «містять у собі елемент суто людський» [Рославський-Петровський 1851а, 53–60]. Після цього Рославський-Петровський описує за вказаним порядком історію всіх давньосхідних народів – від Індії до Карфагену, причому виклад для кожного народу будується за єдиним планом: 1) політична історія; 2) внутрішня історія: а) релігія, б) суспільний устрій, в) правління, г) законодавство, д) військо, е) фінанси, ж) освіта. Кожному розділу передують короткий, але вельми змістовний огляд джерел, в якому наведені зазвичай не тільки твори античних, середньовічних та іудейських авторів, а й автентичні давньосхідні тексти. Особливу важливість «національних джерел» Рославський-Петровський відзначає для Єгипту, наводячи при цьому публікації і переклади єгипетських написів у новітніх виданнях (аж до 1850 р.) [Рославський-Петровський 1851а, 60–63]. Постійно даються посилання і на новітні дослідження з усіх розділів історії стародавнього Сходу.

Політична історія давньосхідних держав описана в посібнику вкрай стисло, і основний наголос зроблений на «історію внутрішню». Виклад останньої позбавлений усіляких філософських міркувань і насичений фактичним матеріалом. Широко використовуються Рославським-Петровським дані новітніх археологічних розкопок, особливо в розділі про Месопотамію. Тут до найдрібніших деталей описана конструкція зіккуратів, палаців царів Ассирії, приватних будинків і склепів, розкопаних під час нещодавніх експедицій Ботта і Леярда [Рославський-Петровський 1851а, 70–76]. У цілому ж в описі внутрішньої історії пріоритет мають соціально-економічні і політичні питання, а не «освіченість», як це було у Луніна.

Таким чином, посібник Рославського-Петровського був спрямований перш за все

на вивчення конкретно-історичного матеріалу. У цьому відношенні зазначена робота докорінно відрізнялася від праць Луніна, який завжди приділяв багато уваги філософському осмисленню історичного процесу. Рославський-Петровський, очевидно, добре розумів, що у вивченні стародавнього Сходу найважливішою у ті часи була не оцінка ролі цього регіону у світовому історичному процесі, а відновлення хоча б зовнішнього вигляду й головних фактів історії давньосхідних цивілізацій на підставі численних даних автентичних джерел, що з'явилися в останні роки й перевернули всі попередні уявлення про Стародавній Схід. Тому у своєму посібнику вчений прагнув не стільки створити чітку концепцію історії стародавнього Сходу, скільки показати, як і на підставі чого її необхідно досліджувати. Завдяки цьому студенти й «аматори історії» отримали можливість ознайомитися з новітніми досягненнями науки про стародавній Схід і узагальнити все досягнуте в цій галузі.

Видання посібника Рославського-Петровського не залишилося непоміченим у російських наукових колах. Уже в 1851 р. у пресі з'явилися дві рецензії на цю працю, автори яких не побажали повідомити свої імена. Рецензія в «Отечественных записках» [Рецензия... 1851, 30–31] в цілому мала позитивний характер. Автор відзначив величезне значення посібника для університетів і гімназій, особливо підкреслив його науково-пізнавальні якості [Рецензия... 1851, 30]. Зауваження стосувалися перш за все сухості мови та зайвої стислості окремих розділів, насамперед розділу про Палестину [Рецензия... 1851, 31]. Рославський-Петровський у тому ж часопису дав розгорнуту відповідь рецензентові, детально розібравши всі його зауваження і пояснивши деякі незрозумілі автором рецензії місця [Рославський-Петровський 1851, 151–161].

Рецензія, опублікована в «Современнике», навпаки, була вельми критичною і навіть агресивною [Рецензия... 1851а, 15–23]. Рецензент дорікав Рославському-Петровському перш за все в тому, що його праця цінна тільки для студентів, але нецікава іншим пошанувачам історії, бо все викладене там добре відоме з праць інших авторів [Рецензия... 1851а, 16]. Піддані критиці були також конспективна манера викладу,

сухість мови і зайва стислість в описі більшості народів. Особливі багато зауважень у рецензента викликала вступна лекція та розділ «Характеристика стародавньої історії» [Рецензія... 1851а, 17–22]. При цьому критиці були піддані переважно постулати Гегеля та інших учених, а не власні думки Рославського-Петровського. Проти деяких положень автор рецензії виступав з відверто застарілих позицій, намагаючись, наприклад, спростувати тезу про прагнення персів до єдиногобожжя. Окремі зауваження мали абсолютно ненауковий характер, як, наприклад, докір авторові за небажання визнати у єгиптян «веселості вдачі» [Рецензія... 1851а, 21].

Свою відповідь на цю рецензію Рославський-Петровський, очевидно, цілком свідомо помістив у ворожому «Современнику» журналі «Москвитянин» [Рославский-Петровский 1851б, 504–513]. Перетворивши цю відповідь на своєрідну «контррецензію», він піддав опонента жорсткій критиці за нелогічність і натягнутість зауважень, за повне незнання сучасних досягнень загальної історії та сходознавства й на прикладі витягів з «Посібника» показав, наскільки істотно відрізняється його робота від творів західних учених, яких згадував рецензент. Загалом Рославському-Петровському вдалося аргументовано спростувати всі звинувачення, не вдаючись при цьому до драгітливості і ненаукової критики.

Перший випуск «Огляду історії стародавніх народів» отримав схвалення з боку таких авторитетних істориків тих років, як Т.Н. Грановський і С.В. Єшевський [Бузескул 1929, 91; Кадеєв, Латышева, Мещеряков, Сергеев 1991, 52], і, мабуть, взагалі був зустрінутий позитивно переважною частиною російської наукової громадськості. В усякому разі, ця робота почала широко використовуватися в усіх російських університетах як навчальний посібник. Таким чином, Рославський-Петровський, відомий раніше лише як автор робіт зі статистики, заявив про себе і як історик стародавнього Сходу.

Протягом подальших декількох років Рославський-Петровський зосередив увагу на вивченні античного світу, статистики й історії Харківського університету [Рославский-Петровский 1855; Рославский-Петровский 1855а, 31–70] і знову звернувся до сходознавства тільки після повернення із-за

кордону. У 1865 р. він береться до видання нового лекційного курсу з історії стародавнього Сходу. Курс відкривала робота «Вступ до курсу історії цивілізацій», опублікована спочатку в «Духовному віснику» [Рославский-Петровский 1865, 157–187], а потім зі скороченнями – окремим виданням [Рославский-Петровский 1870]. Цей твір розкриває зміст історико-філософської концепції Рославського-Петровського, яка зазнала істотних змін з часу виходу «Огляду». Вплив Гегеля позначається в новій роботі вже не так чітко, поступаючись місцем ідеям раннього позитивізму, перш за все – ідеям засновника цього напрямку в історичній науці Р. Бокля. Автор неодноразово цитує його роботу «Історія цивілізації в Англії» і приєднується до думки англійського вченого про те, що головною рушійною силою історії є прагнення до прогресу. Услід за Боклем і Пруденом Рославський-Петровський високо оцінює роль соціально-економічних чинників в житті суспільства, підтверджуючи свої міркування статистичними даними. Разом з тим Рославський-Петровський критикує істориків-позитивістів, так само як і Гегеля, за «історичний фаталізм» і недооцінку ролі індивідів в історичному процесі.

У дусі свого часу Рославський-Петровський говорить про панування на Сході «деспотичного начала» і відводить давньо-східним цивілізаціям нижчий ступінь історичного прогресу [Рославский-Петровский 1870, 21–25]. Проте в цій роботі вже немає гегелівських сентенцій про «нерозвиненість» і відсталість «східного духу». Появу «деспотичного начала» Рославський-Петровський вбачає перш за все в тяжкому становищі нижчих прошарків східного суспільства, наводячи при цьому приклади з історії давнього Єгипту і особливо сучасної йому Індії [Рославский-Петровский 1870, 22–25]. При цьому автор упевнений, що цей недолік не корениться в «нерозвиненості» східних народів. На його думку, «народ, що пасивно виконує мудрі закони, наказані йому владою деспота», може досягти більшого добробуту, ніж європейський народ, «який управляється сам собою, але закони якого або мало відповідають дійсним потребам, або на практиці погано виконуються» [Рославский-Петровский 1870, 21]. Прикладом тому для Рославського-Пет-

ровського править порівняння китайської і давньоримської цивілізацій, перша з яких, ніколи не ведучи загарбницьких війн, спромоглася досягти високого рівня розвитку матеріальної та духовної культури і зберегти стабільність упродовж чотирьох тисяч років, у той час як інша загинула незабаром після грандіозних завоювань [Рославський-Петровський 1870, 39–40]. Розвиває Рославський-Петровський також ідею Луніна про єдність історичного процесу на Сході й Заході, знаходячи їй підтвердження в синхронних явищах у розвитку не пов'язаних між собою європейських і азійських культур. Такий синхронізм учений виявляє в ранньому Середньовіччі, а також у VII–VI ст. до н.е. (виникнення науки й філософії в Греції, Китаї та Індії), передбачаючи тим самим знамениту теорію «осьової епохи» К. Ясперса [Рославський-Петровський 1870, 43–44].

Услід за «Вступом» у тому ж 1865 р. виходить перший випуск «Посібника до історії головних народів стародавнього Сходу та їхніх цивілізацій», присвячений Єгипту [Рославський-Петровський 1865а]. Судячи з підзаголовка, це був виклад матеріалів спецкурсу, прочитаного автором у 1864/65 навчальному році. Ця робота далека від того короткого конспекту, яким був «Огляд історії стародавнього світу», і є вже повноцінним університетським посібником. Не випадково саме цю працю видавний сходознавець В.В. Бартольд вважав першим у Росії курсом лекцій з історії стародавнього Сходу [Бартольд 1977, 199]. Виклад матеріалу підпорядкований тут такому плану: 1) джерела та посібники; 2) політична історія; 3) внутрішня історія: а) релігія, б) суспільний побут, в) мистецтво та наука, г) промисловість, д) домашнє життя й характер. Розглядаючи всі ці питання, Рославський-Петровський ґрунтується на новітніх (до 1864 р.) роботах західних учених – Бунзена, Лепсіуса, Морієтта, Рейніша, Генрі та ін. У багатьох випадках, проте, він і сам аналізує деякі спірні проблеми, висловлюючи при цьому оригінальні для своєї епохи думки. Так, розглядаючи проблему походження єгиптян, учений не визнає правомірності поширеної в ті роки тези про «кавказьке» (арійське) завоювання Єгипту і «кавказький характер» найвищих єгипетських «каст». Він заперечує антропологічні відмінності між представниками різ-

них прошарків єгипетського суспільства, підтверджуючи свої висновки аналізом іконографії зображень фараонів і чиновників [Рославський-Петровський 1865а, 26–33]. Не визнає він і негро-єфіопського походження населення Єгипту, вважаючи, що його виникнення стало наслідком суміші хамітського, семітського, берберського та негроїдного типів, що, в принципі, відповідає даним сучасної науки. Звертає на себе увагу також спроба розглядати стародавню єгипетську релігію не в контексті «похмурого африканського духу», як це було заведено в ті роки, а у зв'язку з природними та соціально-економічними умовами Нільської долини. Дуже активно і плідно використовуються в роботі археологічні матеріали та переклади ієрогліфічних текстів.

Другий випуск «Посібника» з'явився трохи пізніше і був присвячений стародавній Месопотамії [Рославський-Петровський 1869, 1–9; Рославський-Петровський 1869а]. Виклад тут побудований за тим же принципом, що і в «Єгипті». У його основі також лежать автентичні джерела й новітні досягнення наукової думки. Власну думку автор висловлює чи не з кожного питання, а в окремих випадках вдається і до самостійних досліджень. Деякі його висновки, однак, менш вдалі, ніж у попередній частині «Посібника». Так, наприклад, на підставі свідостів античних авторів учений намагається довести несемітське походження вавилонян, вважаючи їх вихідцями з Єгипту [Рославський-Петровський 1869а, 20–44]. Разом з тим він правильно помічає неавтохтонність семітів у Месопотамії, начебто передбачаючи тим самим отримані незабаром відомості про шумерську несемітську цивілізацію.

Таким чином, «Посібник до історії стародавнього Сходу» був передовим для своєї доби твором, фактично першим у Російській імперії науковим лекційним курсом з історії двох найважливіших давньосхідних цивілізацій. Не випадково «Посібник», особливо його «халдейська частина», був зустрінутий позитивними відгуками в російській пресі [К.Г. 1870, 96; Рецензія... 1869, 152–154], причому рецензенти тепер вже не робили істотних зауважень конкретно-історичного характеру.

Передчасна смерть не дозволила Рославському-Петровському висвітлити у випусках «Посібника» всі народи стародавнього

Сходу. Проте він все ж таки встиг розпочати роботу над третьою частиною, що була присвячена давньоіндійській цивілізації. Історія стародавньої Індії в ті часи, як правило, не викладалася в курсі всесвітньої історії у російських університетах, але Рославський-Петровський у межах своїх лекцій з історії стародавнього Сходу присвячував їй вельми об'ємний спецкурс, матеріали якого лягли в основу унікального для тих років посібника. Спочатку він видавався частинами [Рославский-Петровский 1870а; Рославский-Петровский 1870б], і лише після смерті автора було опубліковано всю працю [Рославский-Петровский 1871]. Проте й тут, незважаючи на більш ніж сторінковий обсяг, містилася тільки «внутрішня історія».

Підвищений інтерес до Індії Рославський-Петровський успадкував, мабуть, від Луніна, і тому на всій роботі позначився вплив його вчителя, ідеї якого автор прагнув скоректувати і розвинути з урахуванням досягнень сучасної індології. Так, майже дослівно виклавши концепцію Луніна про взаємодію етнічних начал у витоках індійської цивілізації, Рославський-Петровський подає докладний нарис етнографії стародавнього Індостану, намагаючись виявити народи, що володіли достатнім культурним рівнем для взаємодії з аріями [Рославский-Петровский 1871, 10–27]. Торкаючись каст, вчений погоджується, що вони виникли внаслідок арійського завоювання, але всю подальшу історію їхнього розвитку пов'язує не з еволюцією духу, як Лунін, а із соціально-політичними відносинами [Рославский-Петровский 1871, 60–72]. Взагалі ж ця робота, як відзначають сучасні дослідники, цілком відповідала передовому рівню світової індології, а для російської науково-освітньої літератури була винятковим досягненням [Бузескул, 1929, 95; История... 1990, 94; Bongard-Levin, Vigin 1984, 75].

Таким чином, твори, написані О.П. Рославським-Петровським, були на висоті тогочасної науки і зробили значний внесок у вивчення та популяризацію історії стародавнього Сходу в Російській імперії у середині XIX ст. Своєю викладацькою та науковою діяльністю у сфері сходознавства Рославський-Петровський гідно продовжив справу М.М. Луніна, закріпивши за харківською кафедрою загальної історії статус

одного з центрів вивчення історії стародавнього Сходу в Росії. Спадкоємність у сходознавській діяльності двох названих учених очевидна, і, в усякому разі в науково-педагогічній галузі, ми маємо право говорити про виникнення своєрідної «харківської школи», погоджуючись у цьому з думкою А.П. Ковалівського [Ковалівський 1961, 36]. Характерними рисами цієї школи було перш за все прагнення розглядати історію Сходу в єдиному контексті з історією Заходу й орієнтуватися у вивченні давньо-східних цивілізацій на автентичні джерела й новітні досягнення сходознавства, археології, лінгвістики та історико-філософської думки. Теоретичною базою для цієї школи правила насамперед історико-філософська концепція Гегеля. Ще однією характерною особливістю «харківської школи», як правильно відзначив А.П. Ковалівський [Ковалівський 1961, 36], слід вважати підвищений інтерес до стародавньої Індії, історія якої не привертала до себе значної уваги інших російських професорів загальної історії.

Разом з тим творчість Рославського-Петровського в деяких аспектах істотно відрізнялася від творчості Луніна і виходила за межі закладених ним традицій. Для останнього історія стародавнього Сходу була цікава перш за все як нижчий ступінь розвитку людського суспільства, і за допомогою її вивчення він прагнув насамперед створити цілісну концепцію світової історії. Для Рославського-Петровського ж стародавній Схід був цінний сам собою, як унікальний історичний регіон світової цивілізації. Він добре розумів, що для широких узагальнень час ще не настав, і вважав головним своїм завданням ознайомити студентів і широку громадськість із новітніми досягненнями у вивченні стародавнього Сходу, узагальнити все зроблене в цій галузі. Для середини XIX ст., коли археологічні розкопки й лінгвістичні дослідження з кожним роком приносили все нові й нові відкриття, таке завдання було особливо актуальним. У галузі теорії та методології дослідження Рославський-Петровський також пішов значно далі за свого вчителя і зумів не тільки творчо переробити гегелівську концепцію, а й опанувати доктрину позитивізму, адаптувавши її до конкретно-історичного матеріалу та власних переконань. У його роботах не спостерігалось такої гострої суперечності між

історико-філософськими ідеями та результатами конкретних досліджень, яка характеризувала праці Луніна. Головна ж заслуга О.П. Рославського-Петровського перед російським сходознавством, без сумніву, полягала в тому, що своєю активною науково-педагогічною діяльністю, своїми лекційними курсами і друкованими працями він сприяв заповненню вакууму в галузі вивчення стародавнього Сходу, який у край гостро відчувався в Росії аж до кінця XIX ст.

Література

- Барский Г. А.П. Рославский-Петровский // Русский биографический словарь / Под ред. Б.А. Мозолевского. Т. 17. Пг., 1918.*
- Бартольд В.В. История изучения Востока в Европе и России // Бартольд В.В. Сочинения: В 9 т. Т. 9. Москва, 1977.*
- Бузескул В.П. Всеобщая история и ее представители в России в XIX и нач. XX в.: В 2 ч. Ч. 1. Л., 1929.*
- Данилевский Г. А.П. Рославский-Петровский // Лицей князя Безбородько. Отд. 2. Санкт-Петербург, 1859.*
- Историко-филологический... Историко-филологический факультет Харьковского университета за первые 100 лет его существования (1805–1905) / Под ред. М.Г. Халанского и Д.И. Багалея. Ч. 1. Харьков: Тип. Дарре, 1908.*
- История... История отечественного востоковедения до середины XIX в. Москва, 1990.*
- К[онстантин].Г[рановский]. Рец. на: Рославский-Петровский А.П. История древнейшего Халдейского царства // Протоколы заседаний Совета Имп. Харьковского университета и приложения к ним. 1869. №6. С. 1–91 // Древности: Труды Моск. Археологического об-ва. 1870. Т. 3. Вып. 1.*
- Кадеев В.И., Латышева В.А., Мещеряков В.Ф., Сергеев И.П. Древняя история и античная археология в Харьковском университете (1805–1990 гг.) // Вестн. ХГУ. 1991. № 357: История. Вып. 24: Историческая наука в Харьковском университете (К 185-летию ХГУ).*
- Ковалівський А.П. Вивчення Сходу в Харківському університеті та Харкові у XVIII–XX віках // Антологія літератур Сходу / Упоряд., вступна стаття та примітки А. Ковалівського. Х., 1961.*
- Лавровский Н.А. Александр Петрович Рославский-Петровский [Некролог] // Харьковские губернские ведомости. 1872. № 5.*
- Обозрение... Обзорение преподавания наук в Императорском Харьковском университете на 1838–1839 ... 1883–1884 акад. год. Х., 1838–1883.*
- Отчет... Отчет о состоянии Имп. Харьковского университета за 1847–1848 акад. год, составленный по поручению Совета орд. проф. В. Якимовым. Х., 1848.*
- Платонов И.В. Отчет о состоянии Имп. Харьковского университета за 1845–1846 акад. год // Акт в Имп. Харьковском университете 30 авг. 1846 г. Х., 1846.*
- Платонов И.В. Отчет о состоянии Имп. Харьковского университета за 1846–1847 акад. год // Акт в Имп. Харьковском университете 30 авг. 1847 г. Тип. ХИУ, 1847.*
- Рецензия... Рецензия на: Рославский-Петровский А.П. Руководство к истории главных народов древнего Востока и их цивилизаций. Вып. 2: История Халдеев. Харьков, 1869 // Журнал Министерства Народного Просвещения. 1870. Ч. 149. № 6.*
- Рецензия... Рецензия на: Рославский-Петровский А.П. Обзорение истории древнего мира. Вып. 1: История азиатских и африканских народов. Харьков, 1851 // Отечественные Записки. 1851. Т. 77. № 7. Отд. 6.*
- Рецензия... Рецензия на: Рославский-Петровский А.П. Обзорение истории древнего мира. Вып. 1: История азиатских и африканских народов. Харьков, 1851 // Современник. 1851а. Т. 29. № 9. Отд. 5.*

Рославский-Петровский А.П. Очерк быта и правления Древней Спарты. Сочинение Ксенофонта, разобранное и представленное в связи с другими источниками кандидатом А. Рославским. Х., 1838.

Рославский-Петровский А.П. Решение вопроса: В чем состоит истинное значение прагматической истории и какова должна быть ее обработка? Рассуждение, написанное канд. А. Рославским-Петровским для получения степени магистра истор. наук. Х., 1839.

Рославский-Петровский А.П. Замечания по поводу рецензии на первый выпуск «Обозрения истории Древнего мира» // Отечественные записки. 1851. Т. 79.

Рославский-Петровский А.П. Обзор истории Древнего мира: В 2 вып. Вып. 1: История азиатских и африканских народов. Х., 1851а.

Рославский-Петровский А.П. Ответ «Современнику» по поводу его рецензии на I выпуск «Обозрения истории древнего мира» // Москвитянин. 1851б. № 23. Кн. 1.

Рославский-Петровский А.П. Об ученой деятельности Харьковского университета в первое десятилетие его существования // Журнал Министерства Народного Просвещения. 1855. № 87.

Рославский-Петровский А.П. Очерк истории персидских войн // Москвитянин. 1855а. Т. 6. № 21–22.

Рославский-Петровский А.П. Введение в курс истории цивилизаций // Духовный вестник. 1865. Т. 10.

Рославский-Петровский А.П. Руководство к истории главных народов древнего Востока и их цивилизаций: В 2-х вып. Вып. 1: Египет. Х., 1865а.

Рославский-Петровский А.П. История древнейшего Халдейского царства // Протоколы заседаний Совета Имп. Харьковского университета и приложения к ним. 1869. № 6.

Рославский-Петровский А.П. Руководство к истории главных народов древнего Востока и их цивилизаций: В 2-х вып. Вып. 2: История халдеев. Х., 1869а.

Рославский-Петровский А.П. Введение в курс истории главных народов древнего мира и их цивилизаций. Х., 1870.

Рославский-Петровский А.П. Древняя Индия. Х., 1870а.

Рославский-Петровский А.П. Древняя Индия // Протоколы заседаний Совета Харьковского университета. 1870б. № 6.

Рославский-Петровский А.П. Очерки древней Индии. Х., 1871.

РГИА... Российский государственный исторический архив. Ф. 733: Департамент народного просвещения.

Чесноков В.И. Правительство и развитие структуры исторических кафедр и курсов в университетах России // Российские университеты в XIX – начале XX вв. Воронеж, 1993.

Чесноков В.И. Пути формирования и характерные черты системы университетского исторического образования в дореволюционной России // Российские университеты в XIX – начале XX вв. Воронеж, 1996.

Чувпило Л.А. История Востока в работах М.М. Лунина // Вісник ХНУ. 2000. №485: Історія. Вип. 32.

Bongard-Levin G., Vigin A. The Image of India: The Stude of Ancient Indian Civilization in the USSR. Москва, 1984.